

tactics of individual investigative actions are analyzed. To implement the tasks used the method of legal analysis to identify the contents of Ukraine legislation governing of staff CPJC special psychological knowledge for operational support of the criminal investigative actions in cases involving juveniles, a method of analysis of criminal cases and other materials involving juveniles, a method of monitoring the features of contacts and the investigation staff CPJC teenage children, a method of interviews with employees CPJC and juveniles. It is concluded that psychological knowledge is necessary to use so that in results process of investigative actions was not deepen consequences to committing a crime against a juveniles. It is also noted that knowledge of psychological characteristics and their consideration can reverse the effects of all factors that could affect the objectivity and veracity of the testimony of juvenile victims. It is effective to use specialized psychological knowledge to diagnose the veracity of testimony adolescence, to expose lies, and identify and eliminate errors in their testimonies.

Key words: operative and search psychology, juvenile, juvenile delinquency, deviant behavior, psychological contact, psychological impact, diagnostics truthful testimony.

Отримано: 15.01.2014 р.

УДК 159.922.8

І.В. Федосєєва

До проблеми теоретико-емпіричного вивчення соціально-психологічної компетентності старшокласників у спілкуванні

І.В. Федосєєва. До проблеми теоретико-емпіричного вивчення соціально-психологічної компетентності старшокласників у спілкуванні. У статті розкрито результати ґрунтовного теоретико-емпіричного дослідження проблеми компетентності старшокласників у спілкуванні. Автором здійснено спробу на основі аналізу дефініцій компетентності у спілкуванні виявити відмінності у підходах різних авторів і одночасно засвідчити певну спільність поглядів щодо тих чи інших ознак даного

психологічного феномена; виокремити структурні складові досліджуваного комплексного утворення. Стрижневим завданням, розв'язаним у дослідженні, стала розробка і верифікація на матеріалі емпіричних досліджень методики вимірювання рівня компетентності старшокласників у спілкуванні. Проведене емпіричне дослідження презентоване у вигляді результатів констатувального експерименту на матеріалі учнів старших класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів України.

Ключові слова: спілкування, комунікація, соціально-психологічна компетентність, комунікативна компетентність, міжособистісні взаємини, навчальна діяльність, старший шкільний вік.

И.В. Федосеева. К проблеме теоретико-эмпирического изучения социально-психологической компетентности старшеклассников в общении. В статье раскрыты результаты основательного теоретико-эмпирического исследования проблемы компетентности старшеклассников в общении. Автором предпринята попытка на основе анализа дефиниций компетентности в общении определить отличия в подходах разных авторов и одновременно засвидетельствовать определённую общность взглядов на те или иные признаки данного психологического феномена; выделить структурные составляющие исследуемого комплексного образования. Стрижневим заданием, решенным в исследовании, стала разработка и верификация на материале эмпирических исследований методики измерения уровня компетентности старшеклассников в общении. Проведенное эмпирическое исследование представлено в виде результатов констатирующего эксперимента на материале учеников старших классов средних общеобразовательных учебных заведений Украины.

Ключевые слова: общение, коммуникация, социально-психологическая компетентность, коммуникативная компетентность, межличностные взаимоотношения, учебная деятельность, старший школьный возраст.

Постановка проблеми. Пріоритетне місце серед ключових компетентностей особистості, визначених державними освітніми документами й концептуальними дослідженнями сучасних учених, надано комунікативній компетентності школярів, яка являє собою цілісну, поліаспектну, багаторівневу особистісну характеристику. Ця обставина детермінована тим, що компетентність у спілкуванні іманентно присутня в решті видів ключових компетентностей і забезпечує оволодіння школярем креативними навичками навчальної діяльності в процесі вирішення різноманітних комунікативних задач, встановлення і підтримку конструктивних контактів з іншими людьми, успішну адаптацію в соціальних групах і ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Розвиток компетентності у спілкуванні як особистісної якості старшокласників викликає закономірний інтерес дослідників, педагогів, психологів-практиків, широких кіл громадськості, що обумовлено зростанням соціальних очікувань по відношенню до освітніх установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення компетентності в спілкуванні є зовсім не новою проблемою, яка досліджувалася когортою вітчизняних і зарубіжних психологів (Ю.М. Жуков, І.О. Зимня, Ю.М. Ємельянов, Є.А. Кукуєв, Л.А. Петровська, П.В. Растянніков, В.А. Семиченко, Є.В. Сидоренко, Т.С. Яценко, Д. Хаймс). Багато сучасних дослідників розглядають компетентність у спілкуванні як психосоціальну якість, що означає силу й упевненість, які з'являються від усвідомлення своєї здатності ефективно взаємодіяти з оточенням (Л. Хьелл, Д. Зіглер). Інші дослідники пов'язують комунікативну компетентність з умінням давати соціально-психологічний прогноз комунікативної ситуації, визначати форму й напрямок комунікації й адаптуватися в ній (Є.В. Руденський). Проблема забезпечення ефективності комунікативної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, яка характеризується активністю, усвідомленістю й цілеспрямованістю обох сторін, досліджується багатьма авторами (І.А. Зимня, Х.І. Лімейтс, В.В. Рубцов, Н.Ю. Постолук, Г.А. Цукерман та інші) [3].

Феномен комунікативної компетентності досить широко представлений в сучасній психолого-педагогічній літературі (О.О. Бодальов, С.Л. Братченко, Ю.М. Жуков, Ю.М. Ємельянов, Г.А. Кудрявцева, Н.В. Кузьміна, О.В. Крючкова, В.О. Лабунська, А.В. Мудрик, Л.А. Петровська, Є.В. Руденський, Г.С. Трофімова, Ю.Л. Ханін та інші), де розглядається з функціонального, діяльнісного та особистісного підходів [2].

Особливо актуальною сьогодні уявляється проблема комунікативної компетентності в молодіжному середовищі. Проте досліджень, присвячених розвитку компетентності особистості у спілкуванні, недостатньо. Маловивченими в сучасній психології залишаються деякі аспекти розвитку комунікативної компетентності як професійно важливої якості особистості в умовах навчання у старших класах загальноосвітніх шкіл. Недостатньо повно визначено основні компоненти змісту комунікативної компетентності, фактори, що впливають на її розвиток та формування в старшому шкільному віці, психолого-педагогічні умови, створення яких здатне позитивно впливати на зміни стилю взаємодії в учнівському середовищі.

Очевидно, що відсутність спеціальних досліджень з цього питання обмежує як загальнотеоретичні уявлення про генезу і механізм процесу спілкування загалом, так і розробку релевантних, конкретної ситуації, методичних прийомів. З огляду на актуальність і недостатню розробленість у психології порушеної нами проблеми, а також її теоретичну і практичну значимість, нами було проведено спеціальне теоретико-емпіричне дослідження соціально-психологічної компетентності старшокласників у спілкуванні.

Мета написання статті – теоретично вивчити та емпірично дослідити особливості соціально-психологічної компетентності у спілкуванні; презентувати результати констатувального експерименту на матеріалі учнів старших класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Поняття соціально-психологічної компетентності особистості у спілкуванні розглядається багатьма дослідниками, які послуговуються при цьому різним її розумінням (Ж.М. Глозман, Ю.М. Ємельянов, В.П. Зінченко, М.І. Конюхов, Б.Г. Мещеряков, Л.А. Петровська, Л.А. Цветкова, М.Г. Ярошевський).

Аналіз дефініцій компетентності у спілкуванні дав можливість виявити відмінності у підходах різних авторів і одночасно засвідчити певну спільність поглядів щодо тих чи інших ознак даного психологічного феномена.

Зокрема, одні автори головним у комунікативній компетентності вважають ефективність спілкування (Ж.М. Глозман, В.П. Зінченко, Б.Г. Мещеряков). Зі свого боку Л.А. Петровська вважає, що гнучкість в адекватній зміні психологічних позицій є суттєвим показником компетентного, зрілого спілкування [7].

Спираючись на результати досліджень багатьох учених, ми дійшли висновку, що компетентність старшокласників у спілкуванні має (у широкому розумінні) такі структурні складові:

- здатність передбачати ситуацію міжособистісного спілкування;
- здатність відчувати соціально-психологічну атмосферу ситуації взаємодії;
- здатність здійснювати соціально-психологічне управління процесами спілкування в ситуації міжособистісної взаємодії;
- здатність встановлювати і підтримувати потрібні контакти з людьми;
- володіння певною сукупністю знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективність спілкування.

У розв'язанні поставлених завдань ми спиратимемося у нашому дослідженні на таке **визначення компетентності у спілкуванні** – це складно організоване психологічне утворення суб'єкта спілкування, система комунікативних знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективність його комунікативної діяльності. Змістову структуру компетентності старшокласника у спілкуванні, за даними дослідників, утворюють три головних групи вмінь, або здатностей особистості:

1. Комунікативно-мовленнєва здатність, що об'єднує такі вміння: а) отримання інформації, б) адекватне розуміння смислу інформації, в) програмування і висловлення своїх думок в усній чи письмовій формі.
2. Соціально-перцептивна здатність (сприймання і розуміння сутності іншої людини, взаємооцінка). Володіння нею передбачає такі вміння: а) створення образу іншої людини (розуміння її психологічної сутності); б) моральні уявлення (емпатія як усвідомлення почуттів, потреб, інтересів інших людей, повага до партнера зі спілкування, тактовність тощо); в) рефлексію (самоусвідомлення – розуміння своїх внутрішніх станів, емоцій, ресурсів, уподобань, інтуїція).
3. Інтерактивна здатність (вміння регулювати взаємодію, взаємовплив і досягати взаємопорозуміння), що об'єднує такі вміння: а) знання соціально-комунікативних норм, зразків поведінки, соціальних ролей; б) здатність до соціально-психологічної адаптації; в) контроль за поведінкою у взаємодії, вміння розв'язувати конфлікти; г) здатність впливати на партнера зі спілкування: вміння слухати і володіння ефективною тактикою переконання іншої людини [6].

Як засвідчив здійснений нами аналіз відповідних літературних джерел, загальноновизнаної і такої, що відповідає прийнятим психометричним вимогам методики, діагностики компетентності старшокласників у спілкуванні сьогодні не розроблено. Це пов'язано, насамперед, з багатоаспектністю даного феномена, з різноманітністю класифікацій детермінант компетентності в спілкуванні.

Спираючись на викладене уявлення про зміст і обсяг поняття компетентності у спілкуванні, особливості, що детермінують даний процес, першочерговою для нашого дослідження убачалася задача розроблення й верифікації на матеріалі емпіричних досліджень методики вимірювання рівня компетентності старшокласників у спілкуванні.

З цією метою нами було розроблено програму вимірювання рівня компетентності старшокласників у спілкуванні за допомогою наступних методичних прийомів:

- методики діагностики комунікативної соціальної компетентності (КСК) М.П. Фетіскіна [8, с. 138 – 149];
- методики «Оцінка комунікативного контролю в спілкуванні» Маріона Снайдера [5];
- методики «Діагностики рівня сформованості та проявів компетентності в спілкуванні» за В.Ф. Ряховським [1; 4].

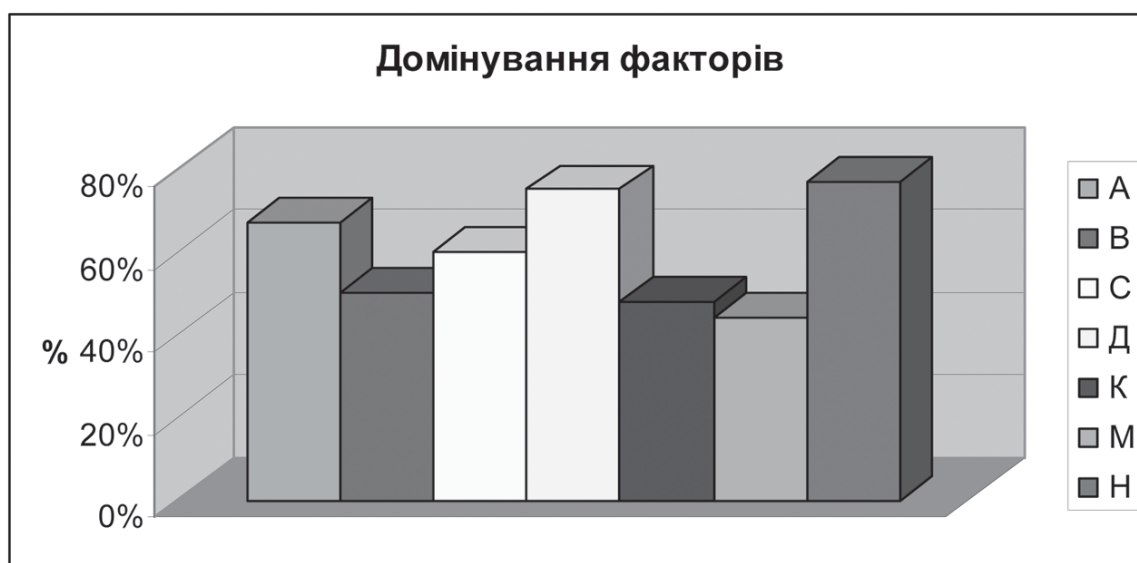
Дослідження здійснювалося на базі загальноосвітніх навчальних закладів I-III ст. м. Переяслава-Хмельницького. Експериментальну вибірку склали учні 9-х – 10-х класів загальною кількістю 48 осіб.

Компетентність у спілкуванні можна виміряти через комунікативну соціальну компетентність, тому першим напрямом для дослідження нами було визначено соціально-психологічний компонент.

В результаті використаної нами методики «Діагностики комунікативної соціальної компетентності (КСК) М.П. Фетіскіна було виявлено суттєве домінування за **фактором Н**, згідно якого 77 % вибірки (37 старшокласників) мають високий рівень прояву. Цей фактор, зокрема, його високий рівень інтерпретується як контролюючий себе, уміючий підкорятися правилам. На противагу цим учням, 23 %, а це 11 старшокласників, презентували низький рівень, який засвідчив імпульсивність та неорганізованість респондентів. Суттєва перевага була виявлена за **фактором Д** – 36 старшокласників (75 %) проявили високий рівень, який інтерпретується як життєрадісність, веселість, безпечність. На противагу наведеним характеристикам, 25 % вибірки надали перевагу мовчазливості й серйозності. 67 % вибірки, які склали 32 учні-старшокласники, надали перевагу високій оцінці за **фактором А**: відкритість, легкість у спілкуванні, товарицькість. Решта 33 % – нетоварицькі, замкнені, з низьким рівнем компетентності в спілкуванні.

Цікавими є одержані дані за **фактором С**: 60 % респондентів, а це 29 старшокласників, які отримали високу оцінку. Вона означає емоційну стійкість у спілкуванні, зрілість, спокій. На противагу цим учням, 40% вибірки, яку склали 19 старшокласників, є емоційно нестійкими в комунікації, мінливими, піддатливими почуттям. 50х50% розташувалися показники за **фактором В**. Рівно половина вибірки характеризується розвиненим логічним мисленням, кмітливістю, й половина – 24 старшокласники – ма-

ють прямо протилежні показники. Решта факторів не отримали значимих показників, тому ми не бачили сенсу їхньої детальної інтерпретації.

Гістограма 1. Домінування факторів за методикою М.П. Фетіскіна

У цілому по методиці ми можемо констатувати досить позитивні показники, які засвідчують легкість досліджуваних у спілкуванні, високу комунікативну компетентність, розвинене логічне мислення, кмітливність, емоційну стійкість під час міжособистісної взаємодії, високий самоконтроль. Проте, варто зазначити, що близько 30 % вибірки презентували прямо протилежні показники, які наштотвхують на думку про засоби психопрофілактики й корекції компетентності старшокласників у спілкуванні.

Наступним напрямком емпіричного дослідження компетентності старшокласників у спілкуванні стало вивчення комунікативних умінь та комунікативного контролю в спілкуванні, які визначають соціально-психологічну комунікативну компетентність. З цією метою ми скористалися методикою оцінки комунікативного контролю в спілкуванні (М. Снайдера), отримані показники за якою презентовано у вигляді кругової діаграми 2.

На основі оцінювання реакції на різноманітні ситуації як правильні чи неправильні, за М. Снайдер, виявляється три рівні комунікативного контролю – високий, середній та низький. Зокрема низький показник, виявлений в даному дослідженні в 19 % вибірки, характеризується стійкістю поведінки (учень не вважає за потрібне змінюватися в залежності від ситуації і не вра-

ховує особливості партнера по спілкуванню, а також особливості ситуації); схильністю до спонтанного та щирого саморозкриття в спілкуванні, безпосередністю, відкритістю; «незручністю» в спілкуванні через прямолінійність, негнучкість; стійкістю «Я», схильністю до стереотипів.

Середній комунікативний контроль, що спостерігається в 46 % досліджуваних старшокласників, характеризується щирістю, спонтанністю поведінки; нестриманістю в емоційних проявах і схильністю до афектів, образ, конфліктів; схильністю враховувати в своїй поведінці інтереси оточуючих; низькою саморегуляцією.

Діаграма 2. Рівні комунікативного контролю старшокласників за методикою М. Снайдер

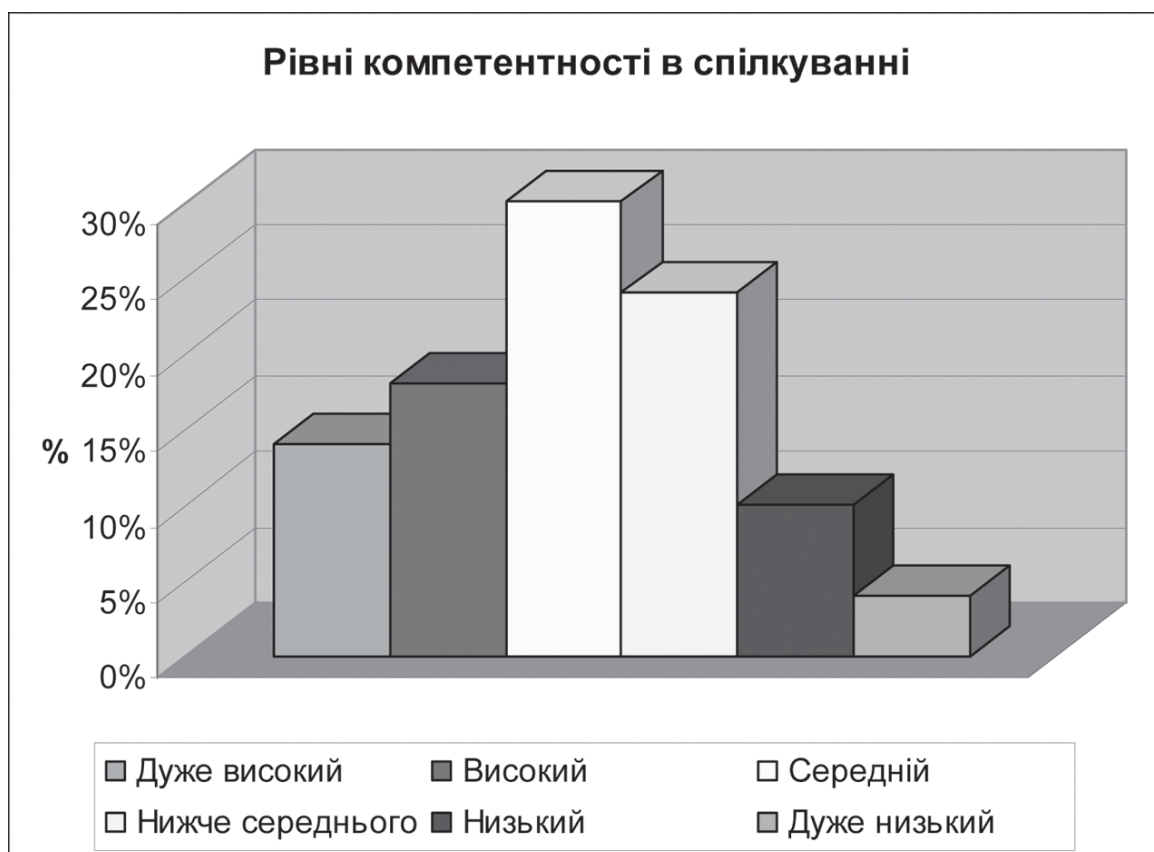
Високий комунікативний контроль, що презентували 35 % вибірки, характеризується легкістю входження в будь-яку роль; гнучкістю реагування на зміни ситуації; хорошим самопочуттям і настроєм; схильністю до прогнозування та передбачення враження, яке викликає в оточуючих; вмінням постійно тримати себе в формі, слідкувати за собою, знанням, де і як себе вести, умінням керувати вираженням своїх емоцій; відсутністю потягу до непрогнозованих ситуацій.

Наступним психодіагностичним інструментом, яким ми скористалися в нашому емпіричному дослідженні, стала методика «Діагностики рівня сформованості та проявів компетентності в спілкуванні» за В.Ф. Ряховським. Досліджуючи компетентність старшокласників у спілкуванні, ми встановили розкид даних, презентований на гістограмі 3.

Аналізуючи результати методики В.Ф. Ряховського, варто зазначити, що в цілому домінують нижчий середнього, низький рівні сформованості та прояву компетентності старшокласників у спілкуванні. Так, зокрема, дуже низький рівень, який виявля-

но у 4 % вибірки (2 старшокласники) інтерпретується так: «Ви некомунікабельні, і це ваша біда, оскільки саме ви, передусім, страждаєте від цього. Однак і близьким людям нелегко. На вас важко покластися в справі, що потребує групових зусиль. Намагайтеся бути більш комунікабельними, контролюйте себе».

Гістограма 3. Рівні сформованості та прояву компетентності в спілкуванні за В.Ф. Ряховським

Низький рівень компетентності в спілкуванні притаманний 5 учням, які склали 10 % загального числа вибірки: «Ви замкнені, неговіркі, віддаєте перевагу самотності, і тому у вас, мабуть, мало друзів. Нова робота та необхідність нових контактів якщо і не призводять до паніки, то надовго виводять вас з рівноваги. Ви знаєте цю особливість свого характеру і часто буваєте незадоволені собою. Однак не обмежуйтеся лише цим, оскільки саме від вас залежить змінити ці особливості характеру».

Нижчий середнього рівень діагностовано в 11 старшокласників, а це 24 % від загальної вибірки респондентів. Інтерпретація цього рівня наступна: «Ви певною мірою товариські, у знайомій обстановці відчуваєте себе цілком упевнено. Нові проблеми вас не лякають, однак з новими людьми ви сходитеся обережно, неохоче берете участь у суперечках і диспутах. У ваших висловленнях

часом занадто багато сарказму без усякої на те підстави. Усі ці недоліки у вашій владі».

Середній рівень притаманний 30 % старшокласників (14 учнів): «У вас нормальна комунікабельність. Ви допитливі, охоче слухаєте цікавого співрозмовника, досить терплячі в спілкуванні з іншими, відстоюєте свою позицію без зайвої запальності. Без неприємних переживань йдете на зустріч з новими людьми. У той же час ви не любите гучних компаній, екстравагантних витівок та багатослів'я – усе це вас дратує».

Високий рівень виявлено у 9 учнів, які склали 18 % загальної вибірки: «Ви дуже товариські (часом, мабуть, навіть надміру), зацікавлені, говіркі, любите висловлюватися з різних питань, що часто дратує інших. Охоче знайомитися з новими людьми, нікому не відмовляєте в проханнях, хоча не завжди можете їх виконати. Буває, що ви виходите з себе, однак швидко відходите. Чого вам бракує, так це посидючості, терпіння і відваги при зустрічі із серйозними проблемами. При бажанні, однак, ви зможете змусити себе не відступати».

Дуже високий рівень діагностовано у 7 старшокласників (14 % вибірки): «Товариськість «б'є з вас ключем». Ви завжди в курсі всіх справ. Любите брати участь у всіх дискусіях, хоча серйозні теми можуть викликати у вас нудьгу. Охоче висловлюєтесь, навіть якщо ваше уявлення про проблему більш ніж поверхове. Усюди почуваете себе у своїй тарілці».

Надмірна патологічна комунікабельність, що має хворобливий характер, не виявлена у жодного з респондентів.

Висновки. Узагальнюючи одержані за методиками дані, варто зазначити, що більшість досліджуваних презентували позитивні показники, заявивши про середній та високий рівні компетентності в спілкуванні, проте наявною залишається частка вибірки (близько 17 %), яка потребує компетентного, спрямованого й планомірного психологічного впливу корекційно-розвивального характеру.

Перспективи подальших розвідок. Проведене нами теоретико-емпіричне дослідження соціально-психологічної компетентності старшокласників у спілкуванні цілком не вичерпує означеної проблеми. Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо:

- у розширенні методики психодіагностичного вимірювання компетентності в спілкуванні,
- в охопленні експериментом різновікової вибірки учнів загальноосвітніх навчальних закладів, гендерному аналізі відмінностей комунікативної компетентності,

- у впровадженні в шкільну практику методичних рекомендацій щодо корекції й розвитку компетентності в спілкуванні,
- у розробці тренінгових технологій розвитку й формування соціально-психологічної компетентності старшокласників у спілкуванні.

Список використаних джерел

1. Энциклопедия психологических тестов. Общение, лидерство, межличностные отношения. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2007. – 304 с.
2. Курилова С.Ю. Формирование коммуникативной компетентности старшеклассников в учебной проектной деятельности : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. педагог. наук: спец. : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / С.Ю. Курилова. – Владикавказ, 2011. – 19 с.
3. Метелева Л.А. Психолого-педагогические условия формирования коммуникативной компетентности учащихся в процессе обучения иностранному языку : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. психол. наук: спец. : 19.00.07 «Педагогическая психология» / Л.А. Метелева. – Самара, 2008. – 22 с.
4. Психология личности : тесты, опросники, методики / [авторы-составители Н.В. Киршева, Н.В. Рябчикова]. – М. : Геликон, 2005. – 220 с.
5. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие / Д.Я. Райгородский. – Самара : Изд. дом «БАХРАХ-М», 2002. – 672 с.
6. Сікорська Л.Б. Психологічні умови оптимізації міжособистісних взаємин учнів на початковому етапі навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец.: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л.Б. Сікорська. – Київ, 2009. – 20 с.
7. Тимофієва М.П. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності майбутнього сімейного лікаря : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / М.П. Тимофієва. – Київ, 2008. – 21 с.
8. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2005. – 490 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Jenciklopedija psihologicheskikh testov. Obshhenie, liderstvo, mezhlichnostnye otnoshenija. – M. : ООО «Izdatel'stvo AST», 2007. – 304 s.
2. Kurilova S.Ju. Formirovanie kommunikativnoj kompetentnosti starsheklassnikov v uchebnoj proektnoj dejatel'nosti : avtoref. diss. na soiskanie nauchnoj stepeni kand. pedagog. nauk: spec. : 13.00.01 «Obshhaja pedagogika, istorija pedagogiki i obrazovanija» / S.Ju. Kurilova. – Vladikavkaz, 2011. – 19 s.
3. Meteleva L.A. Psihologo-pedagogicheskie uslovija formirovanija kommunikativnoj kompetentnosti uchashhihsja v processe obuchenija inostrannomu jazyku : avtoref. diss. na soiskanie nauchnoj stepeni kand. psihol. nauk: spec. : 19.00.07 «Pedagogicheskaja psihologija» / L.A. Meteleva. – Samara, 2008. – 22 s.
4. Psihologija lichnosti : testy, oprosniki, metodiki / [avtory-sostaviteli N.V. Kirsheva, N.V. Rjabchikova]. – M. : Gelikon, 2005. – 220 s.
5. Rajgorodskij D.Ja. Prakticheskaja psihodiagnostika. Metodiki i testy : uchebnoe posobie / D.Ja. Rajgorodskij. – Samara : Izd. dom «BAHRAH-M», 2002. – 672 s.
6. Sikors'ka L.B. Psihologichni umovy optymizacii' mizhosobystisnyh vzajemyn uchniv na pochatkovomu etapi navchannja : avtoref. dys. ... kand. psihol. nauk : spec.: 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / L.B. Sikors'ka. – Kyi'v, 2009. – 20 s.
7. Tymofijeva M.P. Psihologichni umovy rozvytku komunikativnoi' kompetentnosti majbutn'ogo simejnogo likerja : avtoref. dys. ... kand. psihol. nauk : spec: 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / M.P. Tymofijeva. – Kyi'v, 2008. – 21 s.
8. Fetiskin N.P. Social'no-psihologicheskaja diagnostika razvitijsja lichnosti i malyh grupp / N.P. Fetiskin, V.V. Kozlov, G.M. Manujlov. – M. : Izd-vo Instituta psihoterapii, 2005. – 490 s.

I.V. Fedosieieva. To the problem of theoretical and empirical study of social and psychological competence of senior pupils in communication. The results of profound of theoretical and empirical research of the problem of senior pupils' competence in communication are revealed in the article. The author attempted on the base of analysis of the definition of competence in communication to reveal the differences in approaches of different authors and simultaneously to prove some communion of views

regarding this psychological phenomenon; the structural components of the investigated complex formation are explored.

During the further research the destitution of generally accepted methods of psychological diagnosis of competence in communication was found. In the research the main task is a work and verification on the material of empirical researches of the methods of measuring level of competence of senior pupils in communication. The proposed author methods can serve as responsible and valid instrument of psychological diagnosis of this complex formation as competence in communication. The empirical research is conducted, it is presented as results of stated experiment on the material of senior pupils of secondary educational establishment of Ukraine, it showed of existence of the higher index of competence in communication. However significant remained of choice's particle, it needs a competence, directing and orderly psychological influence of correctional and developing character.

The theoretical and empirical research of social and psychological competence of senior pupils in communication did not completely exhaust this problem, consequently we outlined the possibilities of further investigations in this direction.

Key words: communication, intercourse, social and psychological competence, communicative competence, interpersonal mutual relation, educational activity, senior school age.

Отримано: 4.12.2013 р.

УДК: 159.942.5:159.9-051

О.О. Халік

Тривожність на початкових етапах професійного становлення особистості

О.О.Халік. Тривожність на початкових етапах професійного становлення особистості. В статті презентовано теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної психологічної літератури з проблеми дослідження; визначено місце тривожності та її вплив на професійну діяльність в системі «людина-людина». Окреслено, що тривожність може виконувати як конструктивну, так і деструктивну роль, а також з'ясовано емоційно-значимі ситуації, що сприяють її появі. Експериментально виявлено чинники, що мають статистично достовірний вплив на особистісну та професійну тривожність у практичних психологів, встановлено відмінності в показниках тривожності серед груп студентів психологічних